

Projektbeskrivning för Källinventeringen i Småland och på Öland 2010

1. Motiv

Att förbättra kunskapen om förekomsten av källor och hälsobrunnar/kurorter i regionen och att dokumentera dessa från natur- och kultursynpunkt samt deras tillstånd och behov av vård. Kunskapen om källor och deras funktioner har försämrats i samband med landsbygdens avfolkning och stordrift inom jord- och skogsbruk. Den nuvarande markanvändningen samt natur- och miljöförändringar – inte minst genom de senaste årens svåra stormar -- har lett till att många källor tyvärr förstörts eller skadats och att de flesta kvarvarande källor inte vårdas längre. Intresset för källor och vatten har dock ökat markant på senare år. Folk undrar varifrån deras bords- käll- eller mineralvatten kommer och vill ha bättre kunskaper. Detta framgår bl.a. av att boken ”Källor i Sverige” (Källakademin 2006) mottagits mycket positivt och snart är slutsåld. Läsarna efterlyser dock fler beskrivningar av källor i respektive hemtrakt. En del föreningar och källintresserade privatpersoner har bett om råd hur man skyddar och vårdar källor. Andra vill veta hur man bäst inventerar källor eller hur man genomför studiecirklar. De regionala särdragen är stora i Sverige såväl beträffande natur och kultur som lokalhistoria. Det behövs sålunda en lättillgänglig skrift om källor för varje landsända, information om besöksvärda källor samt artiklar i lokala media. Några ledamöter i Källakademin med anknytning till Småland och Öland har därför tagit initiativet till att försöka få fram underlag till och framställa en skrift om ”Källor i Småland och på Öland” – Se vidare bilaga 1 och 2!

2. Mål

Att få fram aktuella uppgifter om källor och hälsobrunnar samt deras tillstånd i regionen
Att genom en lättillgänglig skrift sprida kunskap om mycket sevärda källor och hälsobrunnar från natur- och kultursynpunkt samt att informera om dessa som regionala besöksmål
Att stimulera till fortsatta studier av sevärda och lokalhistoriskt intressanta källor och hälsobrunnar samt till beskrivningar av dessa i hembygdsböcker och turistbroschyrer.
Att främja vägvisning, skydd och vård av källor och hälsobrunnar i regionen och lokalt.
Att skapa underlag för nyttjande av källor för miljöövervakning och forskning

3. Målgrupper

Natur- och kulturintresserade människor, särskilt inom hembygds- friluft- natur- miljö- och turistorganisationer, och/eller med engagemang för hälso- miljö- och vattenfrågor.
Regionala och kommunala organ som sysslar med miljöövervakning eller turism.

4. Arbetets uppläggning

a. Utseende av medlemmar i en projektgrupp (genom Källrådet i Källakademin).

Roland Bengtsson, Torpsbruk, ansvarig för Kronobergs	(G) län
Maria Carlsson, Jönköping	(F) län
Håkan Kinnerberg, Jönköping, ansvarig för Jönköpings	(F) län
Gert Knutsson, Stockholm (från Lindås), projektledare	(H) län
Lars Kylefors, Färjestaden, Kalmar, ansvarig för Kalmar	(H) län
Ulf Lettevall, Växjö	(G) län
Ann-Karin Thorén, Kalmar	(H) län
Stig Tornehed, Växjö	(G) län

Lars Wallin, Växjö	(G) län
Adjungerande medlemmar	
Monica Björklund, Kristvallbrunn	(H) län
Per-Olof Johansson, Vallentuna (från Värnamo)	(F) län
Jan Mikaelsson, Nybro, Öland	(Öland)
Lars-Göran Svensson, Alvesta	(G) län

Projektgruppen har i olika grupperingar hittills haft sex möten.

b. Bildande av nätverk för projektet genom att söka kontakt med

*Alla ledamöter i Källakademin med anknytning till regionen

Några ledamöter har redan deltagit aktivt i arbetet, dels genom förberedelserna för Källexkursionen 2009 till SO Småland och Öland (Monica Björklund, Jens Johannisson, Lars Kylefors, Ann-Karin Thorén, Sven-Bertil Svensson), dels med presentation av arkivmaterial (Tage Eriksson, Roland Hallgren, Lennart Järgenstedt, Sven Karlsson, Lars Larsson, Ulf Lettevall, Christina Nibelius, Lars Wallin), men alla ledamöter med anknytning till regionen behövs som ansvariga för resp. kommun och kontaktpersoner med hembygdsföreningarna

*Kontaktperson på varje länsmuseum, länsstyrelse och regionförbund

Agneta Hällström och Christina Nibelius, Läns museet, Kalmar, har givit värdefull hjälp, liksom Maria Carlsson, Länsstyrelsen, Jönköping, Dea Carlsson, Vattenmyndigheten, Kalmar, och Mikael Horn, Länsstyrelsen, Växjö

*Ansvarig person på varje hembygdsförbund och naturskyddskrets

Hembygdsförbunden har ställt sig positiva till projektet och givit stöd vid kontakter med anslutna föreningar. Kalmar läns hembygdsförbund har genom Lars Larsson (tidigare redaktör för "Stenmuren") och hembygdskonsulent Liselott Jarnerup givit möjlighet till information på skriftlig resp. muntlig väg.

*Representanter för ideella föreningar i socknar och kommuner

Företrädare för åtskilliga hembygdsföreningar och några naturskyddsföreningar har visat intresse för projektet och redan lämnar in en del skriftligt underlag

c. Litteratursökning

Artiklar och referenser i "Källor i Sverige", artiklar om Linnés källor.

exkursionsguider samt bibliografin på Källakademin hemsida, "Sydsmåländsk natur", hembygdsböcker, ortspressen och äldre litteratur t.ex. "Wärend och Wirdarna" samt sökning på internet. Bör delas upp per län, kommun och socken.

d Arkivsökning

*Arkivmaterial vid länsstyrelser och läns museer, dels rena källinventeringar som i G län (databas med över 1000 källor), dels källor i miljöövervakning (t.ex. försurningsstudier i H län) och Natura 2000 - projekt samt Skogsstyrelsens nyckelbiotopsinventeringar. Läns museets i Kalmar särskilda pärmar med uppteckningar t.ex. från Manne Hofrén samt annan källinformation, t.o.m. tidningsurklipp under en tidsperiod.

*Kommunala inventeringar och miljöövervakningssystem., bl.a. försurningsstudier.

*Källarkivet på SGU för de tre Smålandslänen med kopiering av "källkortet" .

Uppgifter om källor (främst tidserier på vattenkemin), vilka ingår i SGU:s miljöövervakning (www.sgu.se/karttjanster/kallarkivet/miljoovervakning).

- *Källuppgifter i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister direkt på www.raa.se/fornsok, varifrån kartor och lokaluppgifter kan kopieras.
- *Nordiska Muséets folkminnessamling och folkminnesarkivet i Lund.
- *Växt- och lokaluppgifter i ”Smålands flora” för arter, som är källberoende.
- * Uppsatser och examensarbeten på institutioner vid universitet och högskolor, bl.a försurningsstudier av källor i G och H län på Tekniska Högskolan i Stockholm samt biologiska och geologiska studier av källor på Öland vid Högskolan i Kalmar.

d. Kartstudier

- *Lantmäteriverkets kartor, främst ekonomiska kartor och fastighetskartor samt gamla skifteskartor och skogskartor med källmarkeringar och ortsnamn på ”käll”. Merparten av dessa kartor är nu digitaliserade och en del är direkt tillgängliga på www.lantmateriet.se. Kartinformation från fält- och fastighetskartor kan också fås på nätet genom www.gis.lst.se/kartor.
- *Orienteringskartor (storskaliga) med källmarkeringar finns över många, spridda delar av regionen – se www.obasen.nu/kartbanken och www.hittaut.nu
- *SGU:s länskartor över grundvatten med källmarkeringar på själva kartan och källor omnämnda i beskrivningen, men där källkorten (se ovan) i regel ger mera detaljerad information.
- *SGU:s kommunkartor över grundvatten i ett fåtal kommuner (Växjö).
- *SGU:s jordartskartor i olika skalor och åldrar i skilda delar av regionen; nykartering i skala 1:100 000 av t.ex. Lessebobladen pågår. Beskrivningarna till de äldre bladen innehåller förteckningar över källor.

- #### e. Information till hembygds- och naturskyddsföreningar m.fl samt källintresserade personer
- Lokalkunskaperna i en viss trakt finns dels hos främst äldre personer inom hembygdsrörelsen, dels hos friluftsfolk t.ex. orienterare, jägare och markägare. Det är därför mycket angeläget att få kontakt med dessa grupper och lämna ut:
- *Inventeringsblanketter med anvisningar för källinventering
 - *Handledning för studiecirkel om källor
 - *Förslag om kurser i källvård

f. Bearbetning av insamlade uppgifter

- *Bedömningsgrunder för urval av besöksvärda källor.
- *Datorsystem för hantering och bearbetning av insamlade uppgifter.
- *Fältkontroller av utvalda källor med dokumentation (lägesbestämning med GPS, fotografering, enklare mätningar /flöde, pH o.dyl/) samt bio-och geobestämningar.

g. Sammanställning och presentation av resultaten i skriftlig form

- *En lättillgänglig skrift om de mest sevärda källorna och hälsobrunnarna
- *Artiklar om lokalhistoriskt intressanta och sevärda källor i hembygdsböcker och informationsskrifter, t.ex. över besöksmål i kommuner och regioner.

6. Organisation

En projektgrupp om f.n. nio medlemmar och fyra adjungerande medlemmar har utsetts av Källrådet (se ovan). Ansvarsfördelning har gjorts inom gruppen med en huvudansvarig för varje län liksom ansvariga för olika kommuner. Ett nätverk för källinventering och kontroll av källor håller på att byggas upp med övriga ledamöter i Källakademien, kontaktpersoner

på regionala organ, representanter för hembygdsrörelsen (i olika socknar), natur- och miljöorganisationer samt övriga källintresserade personer inom regionen. Orienterare, som gjort detaljerade kartor, har gett värdefull information, likaså florainventerare, skogs- och jaktvårdare och annat skogsfolk. För att få fram en någorlunda enhetlig information om källorna har inventeringsblanketter med handledning utarbetats.

7. Finansiering

Merparten av arbetet måste göras på ideell väg från projektgruppen, nätverksgruppen, inventerarna och så småningom författarna. I första hand måste medel sökas för att täcka direkta omkostnader för arkiv- och fältarbeten samt för framställning av skriften (foto- och ritarbeten, layout, tryckning m.m.). Det är tänkbart att skriften kan ges ut i form av en årsbok för hembygdsförbunden och sedan säljas i öppna handeln. Det är dock nödvändigt att söka anslag och stöd på skilda sätt och på olika håll: från regionala organ t.ex. Regionförbunden, Sparbanksstiftelser och allmänna och lokala fonder samt föreningar, företag, kommuner och turistorganisationer. Vissa berörda statliga verk (Länsstyrelserna/Miljöenheterna/Kulturenheterna, Skogsstyrelsen, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet/-Länsmuseerna, SGU och Vägverket) kontaktas för att få tillgång till arkiv- och underlagsmaterial. SGU har donerat en modern GPS-utrustning till fältundersökningarna. Stöd från Källakademien för att komma i gång har lämnats dels till de rekognosceringar, som gjordes för källexkursionen 2009, dels till inköp av fältinstrument och kartor.

8. Genomförda och planerade moment

*Artiklar för att väcka intresse för källor har publicerats i Hembygdsförbundens medlemsblad "Stenmuren" (H län) och "I Varend och Sunnerbo" (G län) samt i orts- och veckopress. Inslag i lokalradio och regional-TV förekom i samband med källexkursionen.

*Upprop har sänts till Hembygdsförbund och hembygdsföreningar, vissa naturskyddsföreningar, till källintresserade personer samt publicerats på hemsidan för Länsmuséet i Kalmar.

Dessa moment har skapat en hel del kontakter och visst skriftligt material har erhållits, bl.a. artiklar från olika hembygdsböcker samt några unika dokument, t.ex. om Bottnaryds Underkälla (från Lennart Järgenstedt), om ett skådespel vid Kärda hälsokälla (från Sven Karlsson) samt om inventering av källor i Mohedatrakten och två områden öster om Växjö med hjälp av gamla skifteskartor och moderna orienteringskartor (från Harry Ahlkvist).

*Inventeringsblanketter med anvisningar har utarbetats för att få fram enhetliga uppgifter.

*Bedömningsgrunder för val av särskilt sevärda källor håller på att formuleras.

*Information till Hembygdsförbunden i de tre länen samt på Öland och till olika hembygdsföreningar samt till ett 30-tal naturskyddsföreningar främst i F län har givits vid flera möten och träffar under hösten 2009 samt vintern och våren 2010, bl.a. en källexkursion med Torslunda hembygdsförening på Öland och en med Naturvetenskapliga föreningen i Kronobergs län. Därvid har inventeringsblanketter med anvisningar lämnats ut (i Kronobergs län även kopior av blanketterna från den gamla inventeringen). Ytterligare informationsmöten och exkursioner planeras.

*Genomgång av arkivmaterial, kartor och litteratur har påbörjats och fortsätter under 2010.

*En del fältarbeten i SO Småland och Öland har utförts under vintern och våren 2009 som förberedelser för Källakademins exkursion till detta område i maj 2009. Fortsatta fältundersökningar genomförs under 2010 och planeras framförallt göras under 2011.

*Datorsystem för inlagring av insamlade uppgifter om källor håller på att utarbetas, bl.a. en

databas för bearbetning och senare hämtning av uppgifter till skrifter av olika slag

*En handledning för studiecirkel om källor med boken ”Källor i Sverige” som kursbok har tagits fram. En studiecirkel om Kallkällor i Småland har under vintern och våren 2010 genomförts i Stockholm! med tretton deltagare.

*En handledning för skydd och vård av källor har utarbetats av Källrådet och prövats vid en kurs.

*Ansökningar om anslag och övrigt stöd planeras lämnas in under 2010 och vid aktuella ansökningstillfällen. Kontakt tas med lämpligt, lokalt tryckeri för kostnadsförslag.

*Författandet av de inledande, allmänna avsnitten i skriften påbörjas under hösten 2010, medan källbeskrivningarna görs efterhand som källorna ”slutbesiktigats”. Slutligt manus färdigställs under hösten 2011 och granskas därefter för att lämnas in för tryckning. Artiklar om lokalthistoriskt intressanta källor och hälsobrunnar publiceras efterhand i hembygdsböcker, liksom information om källor som utflyktsmål i turistbroschyrer.

Erfarenheterna från framställningen av boken ”Källor i Sverige” talar för att denna tidplan är optimistisk, särskilt om man måste avvakta behandlingen av ansökningar av anslag för att fullfölja arbetet.

Stockholm 2010-06-08 (efter flera möten och samtal med för projektgruppen)

Gert Knutsson
Projektledare